

درآمدی بر دانش وقف و ابتدا

پیشینه، مبانی و اقسام

ابوالفضل علامی میانجی

شورای عالی قرآن

و

انتشارات سروش

تهران ۱۳۸۳

علامی، ابوالفضل
درآمدی بر دانش وقف وابتدا: پیشینه، مبانی و اقسام / ابوالفضل علامی میانجی. —
تهران: سروش (انتشارات صدا و سیما)، ۱۳۸۳.
۱۳۹ ص.

ISBN 964-435-944-5 ۹۵۰۰ ریال

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

پشت جلد به انگلیسی:

Pause and Resumption (waqf & ibtida) in Quran Recitation.

کتابخانه: ص. [۱۱۹] - ۱۲۲: همچنین به صورت زیر نویس.

نمایه.

۱. قرآن — تجوید. ۲. قرآن — قرائت. الف. صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.

انتشارات سروش. ب. عنوان.

۲۹۷/۱۵۱

BP ۸۰/۲۱ ع ۸۵۴

۸۱-۱۲۹۲۹ م

کتابخانه ملی ایران

انتشارات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

تهران، خیابان استاد شهید مطهری، تقاطع خیابان شهید دکتر مفتح، ساختمان جام جم

مرکز پخش: مجتمع فرهنگی سروش، ۵-۶۹۵۴۸۷۰

<http://www.soroushpress.com>

عنوان: درآمدی بر دانش وقف و ابتدا

پیشینه، مبانی و اقسام

مؤلف: ابوالفضل علامی میانجی

چاپ اول: ۱۳۸۳

این کتاب در دو هزار نسخه در چاپخانه انتشارات سروش لیتوگرافی، چاپ و صحافی شد.

همه حقوق محفوظ است.

شابک: ۹۶۴-۴۳۵-۹۴۴-۵

فهرست

خ	سخنی با خواننده
۱	مقدمه
۱	موضوع دانش وقف و ابتدا
۲	ضرورت فراگیری
۳	هدف از نگارش کتاب
۶	نکاتی درباره کتاب
۸	تعریف وقف، ابتدا و
۱۱	فصل یکم: تاریخ پیدایش دانش وقف و ابتدا
۱۱	تعلیم دانش وقف در عصر پیامبر ﷺ
۱۴	تعلیم دانش وقف در عصر صحابه و تابعین
۱۵	تعلیم دانش وقف و ابتدا در عصر تدوین
۱۵	نخستین تألیف
۱۵	نخستین کتاب به جای مانده
۱۶	مصنفات قراء و نحویان متقدم
۱۶	قاریان
۱۶	نحویان
۱۷	کتاب‌شناسی دانش وقف و ابتدا

فصل دوم: اهمیت و جایگاه دانش وقف و ابتدا ۲۹

از دیدگاه قرآن و حدیث ۲۹

از دیدگاه رسول خدا ﷺ ۳۲

از دیدگاه صحابه ۳۴

از دیدگاه تابعین و قراء سلف ۳۵

از دیدگاه دانشوران علم قرائت ۳۶

فصل سوم: تعاریف وقف، سکت، قطع، وصل و ابتدا ۳۹

تعریف وقف از نظر بزرگان این علم ۳۹

ابن انباری ۳۹

ابوعمر و دانی و سخاوی ۴۰

ابن جزری ۴۰

قسطلانی ۴۱

اشمونی ۴۲

محمود خلیل الحصری ۴۲

محمد صادق قمحاوی ۴۳

عامر السید عثمان ۴۳

محمد سالم مُحَیْسِن ۴۴

تعریف سکت ۴۵

تعریف قطع ۴۵

تعریف وصل ۴۶

تعریف ابتدا ۴۶

فصل چهارم: رابطه دانش وقف و ابتدا با سایر علوم ۴۷

علم لغت ۴۸

علم نحو	۴۸
علم قرائت	۵۰
علم تفسیر	۵۱
علم فقه	۵۲
علوم مورد نیاز در فراگیری دانش وقف	۵۳
فصل پنجم: مبانی و اقسام وقف و ابتدا	۵۵
مقدمه	۵۵
مبانی و معیارهای وقف و ابتدا	۵۶
الف - مبانی و معیارهای قراء سلف	۵۶
ابن کثیر	۵۶
ابوعمر و بصری	۵۷
حمزه کوفی	۵۸
نافع مدنی	۵۸
عاصم کوفی و کسائی	۵۹
ب - مبانی و معیارهای عالمان قرائت	۶۰
اقسام وقف از دیدگاه عالمان قرائت	۶۲
از نظر ابن انباری	۶۲
وقف تام	۶۲
وقف حسن	۶۳
وقف قبیح	۶۳
ابوجعفر التّخاس	۶۴
ابوعمر و دانی	۶۴
وقف تام	۶۴

۶۵	وقف کافی.
۶۷	وقف حسن.
۶۸	وقف قبیح.
۶۸	وقف ضروری.
۶۹	تأثیر آرای ابوعمرو بر دیگران.
۷۰	سجاوندی.
۷۱	لازم.
۷۱	مطلق.
۷۲	جایز.
۷۲	مَجْزُؤ لوجه.
۷۳	مرخص ضروری.
۷۳	سخاوی.
۷۴	تام و مختار.
۷۴	وقف کافی.
۷۵	وقف حسن.
۷۶	وقف قبیح.
۷۶	ابن جزری.
۷۷	اقسام وقف.
۷۷	وقف تام.
۷۷	وقف کافی.
۷۸	وقف حسن.
۷۹	وقف قبیح.
۷۹	زکریا انصاری.
۸۰	وقف تام.

وقف حسن	۸۰
وقف کافی	۸۱
وقف صالح و مفهوم	۸۲
وقف جایز	۸۲
وقف بیان	۸۳
تعریف وقف بیان	۸۴
وقف قبیح	۸۴
اشمونی	۸۵
وقف تام	۸۵
وقف قبیح	۸۵
وقف کافی	۸۶
وقف حسن	۸۷
وقف صالح (جایز)	۸۷
مراتب وقف	۸۸
اقسام وقف از دیدگاه معاصرین	۸۸
اقسام وقف از نظر محمد علی خلف الحسینی	۸۹
تعریف اقسام وقف	۹۰
۱. وقف لازم	۹۰
۲. جائز مع کون الوقف اولی	۹۰
نشانه‌های این وقف	۹۱
۳. جائز مستوی الطرفین	۹۱
نشانه‌های این وقف	۹۱
۴. جائز مع کون الوصل اولی	۹۱
نشانه‌های این وقف	۹۱

۹۲	تفاوت وقف‌های سه‌گانه اخیر
۹۲	۵. وقف ممنوع
۹۲	نشانه‌های وقف ممنوع
۹۲	وقف معانقه
۹۳	اختلاف در تعریف اقسام وقف محمد علی خلف‌الحسینی
۹۶	اقسام وقف از نظر محمود خلیل‌الحصری
۹۶	تقسیم‌بندی یکم
۹۶	تعریف وقف لازم
۹۷	تقسیم‌بندی دوم
۹۷	۱. وقف سنت
۹۸	۲. وقف لازم
۹۸	۳. وقف تام
۹۸	۴. وقف کافی
۹۸	۵. وقف حسن
۹۹	۶. وقف صالح
۱۰۰	۷. وقف جایز
۱۰۱	۸. وقف معانقه
۱۰۱	۹. وقف قبیح
۱۰۱	اقسام وقف از نظر قمحاوی
۱۰۱	اقسام وقف از نظر عامر بن السید عثمان
۱۰۲	۱. وقف لازم
۱۰۲	۲. وقف کافی
۱۰۲	۳. وقف جایز
۱۰۲	۴. وقف حسن

۵. وقف مراقبه.....	۱۰۲
۶. وقف قبیح.....	۱۰۲
اقسام وقف از نظر محمد سالم مُحَسِّن.....	۱۰۲
تقسیم‌بندی یکم.....	۱۰۲
تقسیم‌بندی دوم.....	۱۰۳
اقسام وقف از نظر حسنی شیخ عثمان.....	۱۰۳
اقسام وقف جایز.....	۱۰۴
۱. وقف تام.....	۱۰۴
۲. وقف کافی.....	۱۰۴
۳. وقف حسن.....	۱۰۴
وقف قبیح.....	۱۰۴
اقسام وقف قبیح.....	۱۰۴
ابتدا و اقسام آن.....	۱۰۶
اقسام ابتدا در نگاه ابن جزری.....	۱۰۶
اقسام ابتدا در نگاه محمود خلیل الحصری.....	۱۰۷
اقسام ابتدا.....	۱۰۷
ابتدای حسن.....	۱۰۸
ابتدای قبیح.....	۱۰۸
اقسام ابتدا در نگاه حسنی شیخ عثمان.....	۱۰۸
ابتدای جایز.....	۱۰۸
اقسام ابتدای جایز.....	۱۰۸
۱. ابتدای تام.....	۱۰۸
۲. ابتدای کافی.....	۱۰۹
۳. ابتدای حسن.....	۱۰۹

۱۰۹	ابتدای قبیح
۱۱۱	فصل ششم: علائم وقف در قرآن
۱۱۱	پیشینه و تاریخ
۱۱۳	زمان وضع علائم وقف
۱۱۳	نخستین علائم وقف
۱۱۴	علائم وقف سجاوندی
۱۱۵	علائم دیگر
۱۱۶	وحدت بخشی علائم در الازهر مصر
۱۱۶	علائم وقف الازهر
۱۱۹	کتابنامه
۱۲۳	نمایه
۱۲۳	فهرست آیات
۱۲۹	فهرست روایات
۱۲۹	فهرست اسماء معصومین علیهم السلام
۱۳۰	فهرست اعلام
۱۳۶	فهرست کتب

سخنی با خواننده

وقف و وصل در قرآن کریم و ترکیب سکوت و کلام حاصل از آن نه تنها یکی از مظاهر حسن و مجالی شکوه کلام الله المجید است که عدم رعایت آن موجب خدشه به اصل کلام بوده بعضاً قرائت کننده را از مقصود و معنی منحرف می دارد.

از این رو وقف و ابتدا در کلام قرآن و وصل عبارات در آن دامنهای به گستره علم لغت و تفسیر و صرف و نحو تا ظرایف و لطایف هنری مندرج در کتب تخصصی قرائت و تجوید را داراست و در میان عناصر تشکیل دهنده یک قرائت خوب، شأن هیچ کدام به پایه وقف و ابتدا نمی رسد.

تدوین ضوابط و قواعد این علم سابقه ای دیرینه دارد و کتب تدوین شده در این زمینه با پیشینه ای بیش از هزار سال هم اکنون در دست علاقمندان است، اما با این همه هنوز ناگفته ها کم نیست و نیاز به تحقیق و تتمیم غیر قابل انکار می باشد.

این نیاز در زمان حاضر بیشتر احساس می شود و آن به دو دلیل است: یکی شیوه نگارش قرآن که نگارندگان سعی دارند تا حد مقدور با جعل علامات، مصاحف را به صورت خودآموز و بی نیاز از شرح و تفصیل تهیه کنند و دیگری توجه به عنصر وقف و ابتدا در فن قرائت به صورت تخصصی که کارشناسان فن قرائت، جایگاه ویژه و حساسی خاص برای آن در میان اجزای تشکیل دهنده یک قرائت صحیح باز کرده اند.

به همین دلیل احساس می شود لازم است قواعد و اصول این علم شریف بیش از

پیش مورد بازشناسی قرار گیرد تا علم این علم بر قاعده‌ای مطمئن افراشته و استوار گردد.

شورای عالی قرآن سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران (معاونت پژوهش و برنامه‌ریزی) که وظیفه تدوین نصاب‌ها و اندازه‌های برتر در علم و فن قرائت را بر عهده دارد شایسته دید که در این زمینه تحقیقاتی را آغاز کند و به همین منظور از زوایای مختلف به این مهم پرداخته است. کتاب حاضر اولین ثمره این تلاش‌هاست. جا دارد از مؤلف گرامی جناب آقای علامی که خود از اصحاب قرائت می‌باشند بواسطه تقبّل این امر تشکر شود.

همچنین از جناب آقای دکتر امیرمحمود کاشفی که در بازنگری محتوایی کتاب با مؤلف محترم همکاری داشته‌اند و جناب آقای مصطفی زرنگار که در تصحیح متن ما را یاری دادند سپاس بعمل می‌آید.

در پایان امیدوار است که این کوشش به عنوان خدمتی قرآنی در کارنامه عمل دست‌اندرکاران نوشته شود و موجب فایده برای خوانندگان محترم باشد.

شورای عالی قرآن

مقدمه

بسمه العلیم

الحمد لله الذی علّم القرآن، خلق الانسان، علّمه البیان،
والصلاة والسلام علی سیدنا ونبیننا محمد وآله الطاهرين

موضوع دانش وقف و ابتدا

برای ورود به بحث «درآمدی بر دانش وقف و ابتدا» برآنیم تا مطالبی فشرده در باب موضوع این علم، ضرورت فراگیری، هدف از تألیف کتاب و سیر مباحث آن تقدیم قرآن پژوهان گرامی کنیم.

موضوع دانش وقف و ابتدا^۱، قرآن کریم است. به عبارت دیگر، قاری قرآن به کمک این علم، آیات قرآن را به گونه‌ای می‌خواند که معنا و مفهوم آیات دستخوش تغییر و تحریف نشود؛ بلکه با وقف در جاهای مناسب، پیام الهی را آن گونه که هست، به شنوندگان ابلاغ می‌کند.

---

۱. به آن «قطع و اثناف» نیز گفته‌اند. یکی از نخستین آثار در زمینه دانش وقف و ابتدا، کتاب القطع والائتناف از ابوجعفر احمد بن محمد بن اسماعیل النخاس است.

ضرورت فراگیری

وقف و ابتداء، دانشی ارزشمند است که دانشوران قرآن‌شناس از هنگام نزول قرآن بر آن اهتمام داشته‌اند و فراگیری آن را برای حسن تلاوت قرآن ضروری انگاشته و این نکته را از گفتار امیر بیان، امام علی علیه السلام، الهام گرفته‌اند. امیر مؤمنان در تفسیر آیه ﴿وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً﴾^۱ فرمود:

«الترتیل معرفة الوقوف وتجوید الحروف»^۲

ترتیل قرآن به معنای شناخت محل‌های وقف (قرآن) و ادای نیکوی حروف است.

به ضرورت یادگیری و اهمیت این علم، از زاویه دیگری هم می‌توان نگاه کرد:

خدای سبحان، همه مسلمانان را به تدبیر و فهم قرآن کریم امر فرموده است:

﴿أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ﴾^۳

آیا در [معانی] قرآن نمی‌اندیشند؟

از این رو، تدبیر و اندیشیدن در آیات الهی، برای قاری قرآن، اصلی مهم در تلاوت آن است. از سوی دیگر، خدای بزرگ در مقام ارشاد و راهنمایی، رسولش را این گونه خطاب می‌کند:

﴿وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾^۴

و در [خواندن] قرآن، پیش از آن که وحی آن بر تو پایان یابد، شتاب مکن و بگو: «پروردگارا، بر دانشم بیفزای.»

۱- مزمل (۷۳)، آیه ۴.

۲- التشر فی القراءات العشر، ابوالخیر محمد بن جزری، ج ۱، ص ۲۲۵.

۳- نساء، (۴)، آیه ۸۲.

۴- طه (۲۰)، آیه ۱۱۴.

یعنی ای رسول ما، هنگامی که وحی خدا بر تو تلاوت می‌شود، به آن گوش فرا دار و حالت انصات^۱ و سکوت داشته باش. خدای بزرگ به ما نیز فرمان داده است تا هنگام استماع آیات قرآن حالت انصات داشته باشیم:

﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾^۲.

و چون قرآن خوانده شود، گوش بدان فرا دارید و خاموش مانید؛ امید که بر شما رحمت آید.

سکوت، گوش فرا دادن، و در نهایت، اندیشیدن در آیات الهی، در گرو فهم درست و صحیح کلام خداست. هنر قاری قرآن این است که با انتخاب محل‌های مناسب برای وقف، مفهوم واقعی کلام خدا را به شنوندگان القا کند. و این در گرو فراگیری دانش وقف و ابتداست. در سایه این علم می‌توان جملات ناقص و کامل را شناخت، لزوم قطع یا وصل جملات و آیات را با یکدیگر فهمید و در نتیجه با انتخاب مواضع صحیح برای وقف، خود و دیگران را در فهمیدن و اندیشیدن در کلام وحی یاری کرد.

قاری قرآنی که به مواضع قرآن آشنا باشد، هنگام تلاوت، همانند نویسنده‌ای است که با آگاهی از آیین نگارش و گذاشتن علائم نگارشی در جاهای مناسب کتاب، خواندگانش را یاری می‌کند تا پیام کتابش را خوب بفهمند. به همین خاطر، عالمان و پیشوایان قرائت، در گذشته به کسانی اجازه قرائت یا تعلیم قرآن می‌دادند که محل‌های وقف و ابتدای آیات قرآن را بشناسند.

هدف از نگارش کتاب

دانش وقف و ابتدا، با این که نقش اساسی و ویژه‌ای در تلاوت قرآن کریم دارد، در میان

۱ - خاموش شدن، گوش دادن (فرهنگ معین).

۲ - اعراف، (۷)، آیه ۲۰۴.

جامعه قاریان و حافظان کشور جایگاه خاص خود را ندارد و به آموزش آن بهای لازم داده نمی‌شود. این مسأله، ناشی از این امور می‌تواند باشد:

۱. قاریان و حافظان محترم، به منابع اصیل این علم دسترسی ندارند. همچنین عدد کتابخانه‌هایی که این منابع را - اگرچه به طور ناقص - در کشور ما دارند، شاید به تعداد انگشتان یک دست نرسد. به این جهت اگر افرادی خواهان مراجعه و دانش‌اندوزی در این زمینه باشند، به کتب مرجع دسترسی ندارند. از طرفی، عده زیادی از اهل قرآن به علت نداشتن آشنایی کافی با زبان عربی، توان استفاده از کتاب‌های منبع را ندارند.

۲. دانش وقف و ابتدا، در میان کتب علوم قرآنی جایگاه ویژه‌ای دارد. از این رو، بخشی از این کتاب‌ها به مباحث این علم شریف اختصاص دارد؛ ولی در میان کتب علوم قرآنی‌یی که به زبان فارسی نوشته‌اند، به این مهم کمتر توجه شده و فقط در کتاب‌هایی که در زمینه تجوید قرآن یا علم‌القرائه به زبان فارسی نگاشته‌اند، به طور اجمال به این موضوع پرداخته‌اند. البته در سال‌های اخیر، برخی از پژوهشگران قرآنی در این عرصه قلم زده‌اند که لازم است در همین جا از آنان صمیمانه سپاسگزاری شود.

۳. رسیدن به اهداف آموزشی در هر علمی - با تأمین برخی شرایط - به دو رکن اساسی نیاز دارد: کتاب و استاد. با فرض وجود کتاب مناسب، مشکل دیگر جامعه قرآنی، کمبود استاد در تعلیم این فن شریف است که امید است در این زمینه مسئولان محترم امور قرآنی اقدامی شایسته کنند.

۴. درک عمیق این علم و استفاده از آن در حد مطلوب، نیازمند آگاهی از علوم دیگری مانند: صرف و نحو عربی، معانی و بیان، فقه، اصول، علم قرائت و تفسیر قرآن است. و این همه، همگان را نشاید؛ ولی آشنایی اجمالی با دانش وقف و ابتدا - برای به کار بستن به هنگام قرائت - نیازمند فراگیری دستور زبان عربی، معانی و بیان و فهمیدن معانی و مفهوم آیات قرآن است که به نظر می‌رسد فراگیری اجمالی این علوم، برای عده زیادی از

عناصر جامعه قرآنی ممکن باشد. از این رو جا دارد در این زمینه اقدام کنند.

شوای عالی قرآن کریم که بر اساس رهنمودهای حکیمانه مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه‌ای شکل گرفته و متولی سیاست‌گذاری، هماهنگ‌سازی و برنامه‌ریزی فعالیت‌های قرآنی در عرصه قرائت و حفظ قرآن کریم است، بر آن شده تا اقدامی شایسته و اصولی در زمینه آموزش و پژوهش دانش وقف و ابتدا آغاز کند. این حرکت دارای اهداف ذیل است:

الف - آشنا کردن قاریان و حافظان با این فن شریف به طور اصولی، زیربنایی و کاربردی.

ب - نقد و تحلیل مبانی گوناگون و اقسام مختلفی که برای وقف و ابتداء ارائه شده است.

ج - در صورت لزوم، گزینش مبنایی صحیح برای تعیین مواضع وقف قرآن و ارائه اقسام وقف و ابتدا در قرآن، اصلاح و تکمیل علائم وقوف یا پیشنهاد علائم جدیدی برای محل‌های وقف قرآن.

اهمیت این حرکت زمانی روشن می‌شود که بدانیم بسیاری از قاریان و حافظان عزیز در مورد مسایل مربوط به این علم ابهام و پرسش‌های زیادی دارند. برای نمونه، برخی از این پرسش‌ها ذکر می‌شود:

- آیا دانشمندان علم قرائت در مورد اقسام وقف نظر واحدی دارند؟

- اگر چنین نیست، چرا در بیشتر کتب تجویدی، وقف را چهار قسم به نام‌های: تام،

کافی، حسن و قبیح تقسیم کرده‌اند؟

- چرا برای اقسام چهارگانه وقف، علائمی وضع نکرده‌اند تا در مصاحف از آنها استفاده

شود؟

- در کتاب‌ها، وقف را به چهار قسم معرفی می‌کنند؛ ولی علائم و رموزی که برای وقف

ارائه می‌دهند، بیش از چهار نوع است.

- آیا میان اقسام چهارگانه وقف (تام، کافی، حسن و قبیح) با رموز سجاوندی^۱ یا علانمی که مصری‌ها وضع کرده‌اند، ارتباطی وجود دارد و آیا این دو قابل تطبیق بر یکدیگر هستند؟

- علانم و رموز سجاوندی (م، ط، ج، ز، ص، لا) چه تفاوتی با علانم وقف مصریان (م، قلی، ج، صلی، لا، ...) دارد؟

... و پرسش‌های فراوان دیگری که موجب سرگردانی قاریان و حافظان قرآن است. نخستین گام در این اقدام اصولی، تألیف کتاب حاضر است که با نام «درآمدی بر دانش وقف و ابتداء» تقدیم قرآن‌پژوهان گرامی می‌گردد. در این کتاب، ما با پیشینه و تاریخ این علم آشنا می‌شویم؛ پس از آن، مبانی گوناگونی که برای بیان اقسام وقف در قرآن آمده است، بیان می‌شود و در نهایت، اقسام وقف از دیدگاه ارائه‌کنندگان این مبانی تقدیم می‌گردد.

نکاتی درباره کتاب

۱. تألیف این اثر، به پیشنهاد مجمع علمی و پژوهشی شورای عالی قرآن، به عهده این جانب گذاشته شد. گام نخست، تهیه سرفصل‌ها و عناوین اصلی کتاب بود که پس از تهیه، تقدیم اعضای محترم گروه شد و طی چند جلسه بحث و بررسی و انجام اصلاحاتی به تصویب رسید و سرانجام - علی‌رغم ناتوانی و بضاعت کم این کمترین - با حسن نظری که دوستان داشتند، قرعه به نام بنده خورد و مأمور تألیف این کتاب شدم.

---

۱ - محمد بن طیفور سجاوندی (ف: ۵۶۰ هـ. ق) مُقَرِّی، مفسر و نحوی بزرگ قرن ششم است. در زمینه دانش وقف و ابتداء، کتابی به نام *الایضاح فی الوقف والابتداء* دارد. در این کتاب، مواضع قرآن را به پنج قسم: لازم، مطلق، جایز، مجوز و مرخص تقسیم کرده و برای آنها علانمی نیز قرار داده است. علانم و رموز وقف سجاوندی به اندازه‌ای اشتهار دارد که به رغم جعل علانم جدید برای مواضع قرآن و گذشتن قرن‌های متمادی از وضع علانم سجاوندی، هنوز هم در قرآن‌ها از آن استفاده می‌شود.

همین جا بر خود لازم می‌دانم از حسن نظر و ارائه طریق اساتید و اعضای محترم گروه قدردانی کنم و توفیق آنان را در خدمت به آستان مقدس قرآن کریم از درگاه احدیت بخواهم.

۲. کتاب شامل یک مقدمه و شش فصل است که ذیل هر کدام، عناوینی ارائه شده و برای دو واحد درسی است. سرفصل‌های کتاب به این قرار است: تاریخ پیدایش دانش وقف و ابتدا، اهمیت و جایگاه دانش وقف و ابتدا، تعاریف وقف و ابتدا از نظر بزرگان این علم، رابطه دانش وقف و ابتدا با سایر علوم، مبانی و اقسام وقف و ابتدا، و علائم وقف در قرآن.

۳. این طرح، گام اول در پرداختن به تحلیل و نقد مبانی و اقسام وقف و ابتدا و گزینش مبانی واحدی برای مواضع وقف قرآن کریم است. ضمناً در مقدمه کتاب، برای ورود به مباحث کتاب، تعریفی اجمالی از اصطلاحات مربوط به وقف و ابتدا بیان می‌شود.

۴. مبانی یادشده، در سرفصل پنجم (مبانی و اقسام وقف و ابتدا) بیان می‌شود و سرفصل‌های قبل، در حکم مقدمه و مدخل بحث به شمار می‌روند.

۵. سرفصل آخر (علائم وقف در قرآن) نیز در حقیقت بیان تاریخ و پیشینه این علائم است که در راستای تکمیل مبانی نظری و افزایش آگاهی‌های قاریان و قرآن‌پژوهان محترم تنظیم شده است.

۶. حکم «وقف در اواخر کلمات» و «وقف بر: کَلَّا، بَلَى، نَعَمْ، و...» به این دلیل که مربوط به «مبانی» نیست، مورد بحث قرار نمی‌گیرد.

۷. بیان این نکته ضرورت دارد که هدف این کتاب، صرفاً بیان پیشینه این علم، گزارش مبانی و اقسام وقف و ابتدا از منظر قرائت‌پژوهان، قاریان برجسته و عالمان این علم است و از هرگونه بحث فلسفی درباره مبانی و اقسام وقف و مقدم شمردن یکی بر دیگری خودداری شده است. به عبارت دیگر، هدف این کتاب، ارائه شفاف و مستند مبانی و اقسام وقف است. امید است قرآن‌پژوهان گرامی، هنگام مطالعه این کتاب، همواره این

نکته را مدّ نظر داشته باشند.

بدیهی است نقد و بررسی آرای ارائه‌شده، گزینش و مقدم داشتن نظری بر نظر دیگر، فرصت دیگری می‌طلبد. امید است این مهم را نیز یکی از صاحب‌نظران دانش وقف و ابتدا به انجام رسانند.

۸. نکته مهم اینکه در بیان اقسام وقف، معمولاً آیاتی به مثابه شاهد و مصداق ذکر شده که چه‌بسا این مصداقی، از نظر دیگر عالمان، مصداق نوع دیگری از وقف باشد. چون بنای مؤلف، تحلیل و بررسی آنها نبوده، در این موارد اظهار نظری نشده است.

تعریف وقف، ابتدا و...

پیش از ورود به مباحث اصلی کتاب، توضیح برخی از اصطلاحات این علم ضرورت دارد؛ زیرا این اصطلاحات، ارتباطی تنگاتنگ با موضوع بحث دارد و آشنایی با آنها لازم است.

تعریف وقف: پیشوای بزرگ علم قرائت، «ابن جزری»^۱، در تعریف وقف از دیدگاه این علم چنین می‌نویسد:

«عبارة عن قطع الصوت على الكلمة زمناً يتنفس فيه "عادةً"
بنيّة استئناف القراءة»^۲

وقف عبارت است از قطع صدا روی کلمه برای مدت زمانی که به طور

---

۱ - ابوالخیر، شمس‌الدین محمد بن محمد بن علی بن یوسف بن جزری دمشقی، از مشهورترین اساتید علم قرائت است و به جزیره «ابن عمر» در نزدیکی موصل منسوب است. در سال ۷۵۱ ه. ق در دمشق متولد شد و در سال ۸۲۳ ه. ق در شیراز چشم از جهان فرو بست و در دارالقرآنی که آنجا تأسیس کرده بود، به خاک سپرده شد. آثار زیادی از او درباره علم قرائت و فتون آن به جای مانده است. از جمله آنها، کتاب گران‌سنگ *التشرّفی القرات العشر* است که همچون منبعی غنی تا به امروز مورد استفاده قرآن و قرائت‌پژوهان است.

۲ - التشرّف، ج ۱، ص ۲۴۰.

طبیعی برای تجدید نفس لازم است و به نیت شروع مجدد قرائت.^۱

تعریف وصل: در لغت، ضد وقف، و به معنی وصل کردن و پیوند دادن بخشی از کلام به بخش دیگر آن است و در قرائت شعر، نثر و قرآن کریم به کار می‌رود.

تعریف سکت: عبارت است از قطع صدا هنگام قرائت برای زمانی کوتاه، بدون تجدید نفس و به نیت شروع مجدد قرائت.

تعریف قطع: عبارت است از قطع صدا هنگام قرائت، همراه با تنفس، بدون این که قصد شروع مجدد قرائت باشد.^۲

تعریف ابتدا: عبارت از شروع کردن قرائت قرآن و نیز شروع به قرائت پس از وقف کردن است.

۱- پژوهشگران معاصر این علم، با الهام از تعریف ابن جزری، تعریف دیگری برای وقف ارائه داده‌اند:

«وقف عبارت است از قطع صدا هنگام قرائت، برای زمانی کوتاه، همراه با تنفس و به نیت شروع مجدد قرائت».

۲- الکشف عن احکام الوقف والوصل فی العربیه، محمد سالم مُحیّسن، ص ۱۵.